

tora — nastąpiło u schyłku lat sześćdziesiątych, znajdując wyraz m. in. w dużym zainteresowaniu przeszłością miast i prawa niemieckiego w Polsce, też zresztą dokonywało się pod auspicjami politycznymi. Wciąż chodziło o przeciwstawianie się nacjonalistycznej historiografii niemieckiej, a więc i o wydobywanie nacjonalnych treści z późnośredniowiecznych przekazów źródłowych. Równocześnie przecież coraz wyraźniej — jak podkreśla autor — zestawiano problem niemiecki z polskim problemem wschodnim. Znajdowało to swój oddźwięk we wzroście zainteresowań i inwestycji badawczych w studiach nad dziejami terenów wschodnich Rzeczypospolitej, a zwłaszcza nad przeszłością Litwy.

W konkluzji dochodzi Michael Ludwig do wniosku, że polska mediewistyka, startując po wojnie z nader niskiego pułapu, narzuconego jej przede wszystkim przez politykę, potrafiła z biegiem lat wspiąć się na wysoki poziom: po pierwsze dlatego, że stopniowo rezygnowała z ujmowania przeszłości wyłącznie przez pryzmat tragedii, jaką dla Polski, Polaków i obrazu przeszłości stosunków polsko-niemieckich była druga wojna; po drugie z tego względu, że umiała się zdobyć na odważne, „zrelatywizowane” poszerzenie pytań i pól badawczych; i wreszcie po trzecie z tej racji, że postęp dokonywał się w walce ze starą historiografią własną. Pokolenie młodych badaczy polskich, którzy dopiero po wojnie zaczęli uprawiać naukę, ceni autor najwyżej.

Punkt widzenia to bezsprzecznie mocno uproszczony. Na szczęście stanowi on zaledwie wstęp do właściwej warstwy wykładu. Ten zaś reprezentuje wysoki poziom, uderzając celnością wielu spostrzeżeń oraz głęboką znajomością dzieła mediewistów polskich. Wyrażam przekonanie, że przegląd Michaela Ludwiga wydaje w sumie sprawiedliwe świadectwo nauce polskiej. Należałoby sobie życzyć podobnie kompleksowego opracowania stanu nauki historii w Republice Federalnej Niemiec ze strony uczonych polskich.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Rytų Lietuva. Istorinių bei etnografinių studijų rinkinys, Suredagavo Algirdas M. Budreckis, *Studia Lituanica* IV, Chicago 1980; ss. 628.

Studia Lituanica wydawane przez emigracyjny Związek Litwinów Wileńszczyzny przynoszą w tomie IV zbiór rozpraw poświęconych Wschodniej Litwie. Na zawartość edycji i granice terytorialne zamieszczonych w niej rozpraw wskazuje tytuł pracy *Rytų Lietuva* (Wschodnia Litwa). Z treści artykułów, jakie przynosi wydawnictwo, wynika, że większość autorów tym umownym terminem określa Wileńszczyznę. Wbrew podtytułowi w tomie znalazły się prace nie tylko z dziedziny historii i etnografii, lecz także z historii prawa, toponomastyki oraz materiały źródłowe. Wśród autorów obok historyków litewskich, znalazł się polski historyk Jerzy Ochmański, profesor UAM.

Edycję otwierają wstęp przewodniczącego Związku Litwinów Wileńszczyzny Jonasa Šalnio oraz uwagi redaktora tomu Algirdasa Budreckisa (s. 11–15), wprowadzające w założenia i cele wydawnictwa i przedstawiające przebieg prac redakcyjnych poprzedzających publikację.

W pierwszych dwóch rozprawach tomu zajęto się problemem stołeczności Wilna w państwie Mendoga i Giedymina. Jonas Puzinas w artykule *Vilniaus 650 metų sukaktis — miestas ar Gedymino sostinės* (Wilno — 650-lecie miasta czy stolicy Giedymina, s. 17–37) podjął polemikę z poglądami J. Jurginisa — zajmującego

stanowisko, że dopiero w 1323 r. Giedymin przeniósł stolicę Litwy do Wilna¹. Zdaniem Puzinasa Wilno stało się stolicą Litwy znacznie wcześniej, najprawdopodobniej po objęciu przez Giedymina władzy nad Litwą. Wskazuje na to po pierwsze fakt, że z dokumentu Giedymina wynika, że w Wilnie przed 1323 r. od dwóch lat istniał kościół dominikanów, po drugie zaś to, że od 1323 r. Wilno od razu jawi się jako ośrodek życia politycznego. Opierając się na badaniach archeologicznych Puzinas przypuszcza nawet, że Wilno było już stolicą w czasach Mendoga. Załować jednak należy, że nie zajął on stanowiska wobec wcześniejszych hipotez co do stolicy Mendoga przedstawionych przez H. Łowmiańskiego² i odświeżonych ostatnio przez R. Batūrę³.

Najdonioślejszą w całym zbiorze wydaje się, oparta na bogatym materiale źródłowym, praca Jerzego Ochmańskiego, *Lietuvių etninė siena rytuose nuo padermių epochos ligi XVI amžiaus* (Litewska wschodnia granica etniczna od epoki plemiennej do XVI wieku, s. 121-211). W rozprawie tej Autor — kontynuując swoje wcześniejsze badania⁴ — podjął próbę ustalenia przebiegu wschodnich rubieży osadnictwa litewskiego, stwierdzając, że na wschodzie granice etniczne już od XI w. nie pokrywały się z politycznymi. Zdaniem J. Ochmańskiego wschodnie granice polityczne Litwy w początkach XIII w. były jednocześnie granicami etnicznymi. Wykazuje on przy tym, że teoria istnienia w epoce plemiennej pustki między ziemiami zasiedlonymi przez Litwinów a Rusią nie wytrzymuje krytyki. Większość też wspomnianej rozprawy przedstawił Autor czytelnikowi polskiemu w formie pogłębionej, już po ukazaniu się *Rytų Lietuva*, w książce *Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI w.*⁵

W kolejnej rozprawie pod tytułem *Slavų kovos su Jotvingiais XIII amžiuje* (Walka Słowian z Jaćwingami w XIII w., s. 213-223), Zigmas Raulinaitis stara się udowodnić, że w stosunkach Słowian z Jaćwingami stroną atakującą byli przede wszystkim Słowianie.

W nieco kompilacyjnej rozprawie A. Budreckisa, *Rytų Lietuvos vaivados ir kastelionai XVI-XVIII amžiais* (Wojewodowie i kasztelanowie Wschodniej Litwy od XVI do XVIII w., s. 247-280), zestawiono na podstawie dzieła J. Wolffa⁶ spis wojewodów i kasztelanów, starając się dociec ich przynależności narodowej. Praca ta wywoływać musi u czytelnika wiele wątpliwości z uwagi na dość dyskusyjną tezę postawioną przez jej Autora usiłującego określić na podstawie niezbyt precyzyjnych i niejasno określonych kryteriów przynależność narodową poszczególnych urzędników. Niezbyt odkrywczy charakter mają też rozważania Alicji Rugytė, która w rozprawie *Vilniaus Universitetas ir tautinis lituvių atgimimas* (Uniwersytet Wileński i narodowe odrodzenie litewskie, s. 281-297) sięgnęła po dość mocno wyeksploatowany, chociażby z racji niedawnych obchodów czterystolecia założenia uniwersytetu w Wilnie, temat wpływu uczelni na narodową kulturę Litwinów od XV do XVI w.⁷

¹ J. Jurginis, *Vilniaus miesto ikūrimo klausimu*, w: Lietuvos TSR Mosklų Akademijos Darbai, serija A 1/(6), Vilnius 1959, s. 103-113.

² H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństw i państwa litewskiego*, t. II, Wilno 1932, s. 110-112.

³ M. Batūra, *XIII Lietuvos sostinės klausimu*, w: Lietuvos TSR Mosklų Akademijos Darbai, serija A 1/(20), Vilnius 1966, s. 141-165.

⁴ J. Ochmański: *Pogranicze litewsko-krywickie w epoce plemiennej*, *Przełąd Historyczny* 61, z. 2, 1970, s. 183-191.

⁵ Poznań 1981, s. 84.

⁶ W. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885.

⁷ *Vilniaus Universiteto Istorija 1579-1803*, t. 1, Vilnius 1976, ss. 319; K. Jablonskis, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius 1973; J. Jurginis, *Istorija ir poezija. Kultūros istorijos etidai*, Vilnius 1969.

Autorem kolejnego artykułu zatytułowanego *Vilniaus krašto demografinės problemos* (Problemy demograficzne Wileńszczyzny, s. 299-330) jest A. Budreckis. Podjął on próbę ukazania struktury demograficznej Wilna od połowy XIX w. po czasy obecne, poświęcając w pierwszym rzędzie uwagę kwestiom narodowościowym. Jakkolwiek wiele tez pracy nie znajduje pełnego uzasadnienia, to jednak niewątpliwą jej zaletą są liczne zestawienia danych statystycznych.

Na dalszą część wydawnictwa poświęconą dziejom najnowszych składa się pięć artykułów dotyczących w pierwszym rzędzie sporu polsko-litewskiego o Wileńszczyznę w okresie między I i II wojną światową. Dwa z tych opracowań, a mianowicie praca Michała Römëra, *Vilnius ir tarpautinė teisė* (Wilno i prawo międzynarodowe, s. 503-508) i rozprawka Domasa Krivickisa, *Vilniaus klausimas tarpautinės teisės požiūriu* (Problem Wilna z punktu widzenia prawa międzynarodowego, s. 509-516) — były już wcześniej publikowane. Ukazały się one jednak w czasie II wojny światowej w niskonakładowych wydawnictwach i praktycznie były niedostępne dla czytelników⁸. Trzeci z artykułów *Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Suvalkų žemių* (Konflikt Litwy z Polską o Wilno i suwalską ziemię, s. 447-486) napisany przez Kazimierza Graužinisa prezentowany jest przez redaktora edycji jako skrót pracy tegoż Autora *La Question de Vilna* wydanej w 1927 r.⁹ Jest to zapowiedź niezbyt ścisła, gdyż artykuł Graužinisa jest, biorąc pod uwagę granice chronologiczne i treść, zupełnie nową pracą, w której powtórzono jedynie niektóre tezy wcześniejszego opracowania. Artykuł dopełnia aneks, w którym zamieszczono: tekst ustawy suwalskiej z 7 X 1920 r., protest posła polskiego w Kownie przeciwko traktatowi litewsko-radzieckiemu z 10 X 1939 r.¹⁰, skierowany do ministra spraw zagranicznych Litwy J. Urbšysa, list posła polskiego F. Charwata do J. Urbšysa z 13 X 1939 r., zawiadamiający o zawieszeniu działalności poselstwa polskiego oraz odpowiedź J. Urbšysa na protest Charwata¹¹.

Dwie kolejne prace to artykuł *Lietuvos rytų ir pietų sienos* (Wschodnia i południowa granica Litwy, s. 517-540) Mykolasa Biržiškį oraz rozprawka Zenonasa Ivinskisa, *Lietuvos sienų klausimu: rytų ir pietryčių sienos* (Problem granic Litwy: wschodnia i południowa granica, s. 541-575). Chociaż Autorami obu prac są znani historycy Litwy należący do starszego pokolenia, to jednak nie mają one charakteru monografii historycznych. W istocie rzeczy są to traktaty polityczne, w których obaj Autorzy, opierając swoje wywody na argumentach natury historycznej, podejmują próbę określenia „pożądanych” granic państwowych Litwy. Tendencyjne w swych założeniach artykuły, będące przejawem poglądów politycznych ich Autorów, należy odnotować jako świadectwo określonych prądów nurtujących część emigracyjnych historyków litewskich.

Obok artykułów w książce zostały opublikowane pewne materiały źródłowe, a mianowicie memoriał Tymczasowego Komitetu Litewskiego w Wilnie skierowany 4 IX 1923 r. do rządu polskiego (s. 487-501) oraz memorandum w sprawie

⁸ Rozprawa M. Römëra ukazała się w czasopiśmie *Naujoji Romuva* z 22 X 1939, nr 42-43 (455-456). Praca D. Krivickisa opublikowana została pod tytułem *La question de Vilnius au point vue du droit international* w: *Revue Baltique*, 1940, t. VI, v. 1, nr 2, s. 7-28.

⁹ Praca ukazała się w Paryżu.

¹⁰ Tekst układu przynosi m. in. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. IV, Vilnius 1961, s. 730-732 (dokument 731).

¹¹ Okoliczności likwidacji polskiej placówki dyplomatycznej w Kownie przedstawia Piotr Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, Warszawa 1982, s. 52-54, opierając się na wspomnieniach Leona Mitkiewicza — attaché militaire poselstwa w Kownie (L. Mitkiewicz, *Wspomnienia kowieńskie*, Londyn 1968, s. 272 i 276-280). Publikowane w recenzowanej w tym miejscu pracy dokumenty były mu, jak się wydaje, nie znane.

wschodnich i południowych granic etnograficznych Litwy (s. 577 - 601), które podano także w tłumaczeniu angielskim (s. 603 - 620). Zamykają dzieło notki biograficzne autorów zamieszczonych w nim artykułów, informujące przede wszystkim o ich publikacjach.

Poza omówionymi rozprawami przynoszą *Studia Lituanica* także artykuły z dziedziny historii architektury i toponomastyki. Odnotować wśród pierwszych z nich wypada prace Marijusa Blynasa: *Rytų Lietuvos senovės paminklai* (Staro-dawne pomniki Wschodniej Litwy, s. 39 - 83) oraz *Senovinės Vilniaus miesto gynybines sienas* (Stare mury obronne Wilna, s. 225 - 246) oraz Jurgisa Gimbutasa: *Rytų Lietuvos kaimu sodybos ir trobesiai* (Zagrody i budynki wsi Wschodniej Litwy, s. 371 - 445). Zagadnień językoznawczych dotyczą natomiast opracowania redaktora tomu Algirdasa Budreckisa: *Ivadas į Rytų Lietuvos potamonastiką* (Wprowadzenie do toponomastyki Wschodniej Litwy, s. 85 - 120) oraz *Rytų Lietuvos vietovardžių žodynelis* (Słowniczek nazw miejscowych Wschodniej Litwy, s. 339 - 370).

Zawarte w recenzowanej pracy artykuły reprezentują dość nierówny poziom, co przy tego rodzaju studiach wydaje się nie do uniknięcia. Większość jednak rozpraw ma solidną podbudowę faktograficzną, wszystkie zaś charakteryzują się śmiałością tez, czy wręcz kontrowersyjnością wniosków. Odnotowując ukazanie się tej niewątpliwie cennej publikacji wolno żywić nadzieję, że zamieszczone w niej artykuły wywołają żywą dyskusję i staną się powodem naukowej polemiki.

JACEK SOBCZAK (Poznań)

Der Kodex Hermopolis und ausgewählte private Rechtsurkunden aus ptolemäischen Ägypten. Herausgegeben von S. Grunert, Leipzig 1982, ss. 171.

Do stosunkowo mniej znanych, spośród praw antycznych, należy bez wątpienia prawo egipskie. Już choćby dlatego każda publikacja na ten temat zasługuje na uwagę.

Anonsowana tu pozycja dotyczy ciekawej, a mało znanej tematyki. Zawiera ona niemieckie tłumaczenie zbioru egipskiego prawa prywatnego, tzw. Kodeksu z Hermopolis (Hermupolis). Kodeks, pochodzący z III w. p.n.e., a więc z czasów ptolemejskich, jest najstarszym z zachowanych zbiorów tego typu powstałych w Egipcie (starszy jest znany nam jedynie ze wzmianek u pisarzy greckich, tzw. Kodeks Bokhorisa — pochodzący prawdopodobnie z VIII w. p.n.e.).

Papirus zawierający Kodeks odkryto w ruinach miasta Hermopolis (stąd nazwa zbioru) w latach 1938 i 1939. Prace związane z odczytaniem tekstu sporządzonego pismem demotycznym trwały wiele lat. Szczególne zasługi położył tu znany egiptolog Girgis Mattha. Zbiór opublikowano po raz pierwszy dopiero w połowie lat siedemdziesiątych.

Kodeks Hermopolis zachował się prawie w całości. Braki w tekście udało się też częściowo zrekonstruować (co zaznaczono w wydaniu). Zbiór zawiera na 10 kolumnach postanowienia dotyczące zobowiązań (np. umowy pożyczki — kolumna 1, czy dzierżawy — kolumna 2), prawa własności (kolumna 6), prawa spadkowego (np. kolumna 8) oraz prawa procesowego (np. kolumna 9). Zwraca uwagę stosunkowo obszerny materiał prawny dotyczący alimentacji (kolumny 4 i 5). Znalazło się też w zbiorze postanowienie z zakresu prawa karnego (kara chłosty za niepodporządkowanie się orzeczeniu sądowemu — kolumna 7, wiersze 29 - 32).